

VILNIAUS PILIŲ PIETINIŲ PRIEIGŲ GYNYBA XV AMŽIAUS PABAIGOJE – XVI AMŽIAUS PRADŽIOJE

LINAS GIRLEVIČIUS

Linus Girlevičius – humanitarinių mokslų daktaras, archeologas, dirba UAB Archeologijos projektų centre „Antiqua“. Nuo 1998 m. dalyvauja mokslinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje, skelbia straipsnius moksliniuose leidiniuose Kultūros paminklai, Lietuvos istorijos studijos, Lietuvos archeologija ir kt. 2000 m. baigė magistro studijas Vilniaus universitete, 2009 m. šiame universitete apgynė daktaro darbą „Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje“. Mokslinių interesų sritis – Lietuvos ir kitų Europos kraštų viduramžių archeologija: viduramžių gynybiniai įtvirtinimai ir jų sistemos, miestų ir dvarų raidos problematika, sociokultūriniai procesai. Su Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija bendradarbiauja nuo 2006 m., dalyvavo direkcijos surengtoje konferencijoje „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro kultūra“ (2006 m. lapkričio 9–10 d.), parašė straipsnį „Vilniaus miesto fortifikavimas XVI a. pradžioje“ (publikuotas rezervato direkcijos išleistame leidinyje Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha, 2007). Naujausia publikacija taip pat skirta Vilniaus gynybiniam įtvirtinimams („XIV a. – XV a. pradžios Vilniaus miesto gynybiniai įrenginiai“, Lietuvos archeologija, t. 34, 2009).

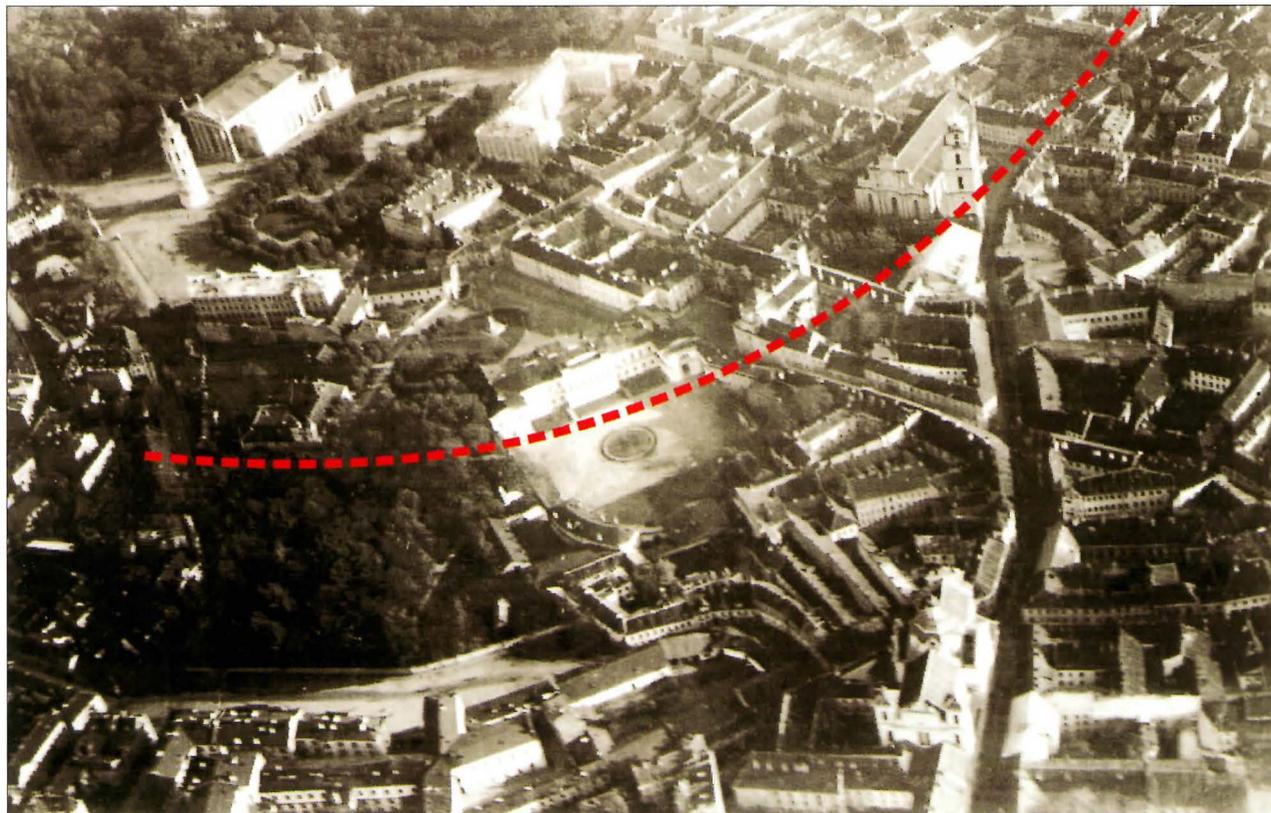
Ižanga

XV a. pabaiga – neramus laikotarpis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir etninės Lietuvos istorijoje. Nuo 1492 m. atsinaujino grėsmės iš rytų¹, kurios Lietuvai, tik gal kiek pakitusiomis formomis, išliko iki šiol. Todėl reikėjo apsaugoti ne tik reprezentacinę Vilniaus dalį – Vilniaus pilių teritoriją, bet ir XV a. smarkiai išaugusią, jau mūriniais pastatais apstatytą už pilies teritorijos buvusią nevienalytę Vilniaus dalį, sąlyginai vadintą „miestu“. Šio straipsnio autorius, pasitelkdamas įvairių mokslo šakų tyrimų duomenis, yra rekonstravęs šios Vilniaus dalies įtvirtinimus, buvusius XIV a. – XV a. pradžioje.² Vis dėlto vienas iš straipsnyje minimų rekonstruotų įtvirtinimų, vadinamoji „antroji pietinė pilių prieigų gynybinė linija“, veikiausiai pradėtas formuoti kiek vėliau – XV a. pabaigoje. Būtent šio įtvirtinimo, įrengto iki pastatant Vilniaus miesto gynybinę sieną, detalesnis ištyrimas ir yra pagrindinis šio straipsnio tikslas. Anksčiau straipsnio temos platumas nesuteikė galimybės nuosekliai aptarti visų su galimu šio įtvirtinimo pastatymu susijusių aspektų, be to, pastaruoju metu padaugėjo nustatytoje ar tik menamoje šio įtvirtinimo vietoje atliktų tyrimų. Didžiausias kiekis duomenų, panaudotų šiame straipsnyje, pasisemtas iš archeologinių tyrimų, kuriuose šio straipsnio autoriui teko dalyvauti ar net jiems vadovauti, ir iš anksčiau atliktų archeologinių, architektūrinių ir istorinių tyrimų ataskaitų.

Problemos suformulavimas

Pagrindinė priežastis statyti naujus ar rekonstruoti ankstesnius įtvirtinimus Vilniuje XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje buvo Maskvos valstybės sąjungininkų Krymo totorių antpuolio pavojus. Tai ta pati priežastis, dėl kurios 1503–1522 m. buvo pastatyta miesto gynybinė siena. Kad dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje būta įtvirtinimų iš kovų su kryžiuočiais ir jų sąjungininkais laikotarpio, teigiama jau minėtame šio darbo autoriaus straipsnyje.

Tuo, kad senamiesčio teritorijoje būta įtvirtinimų iki pastatant miesto gynybinę sieną, neabejojo daugelis Vilniaus praeitį tyrinėjusių mokslininkų. Kaip atrodė Vilnius XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, tikro vaizdo neturime. Tuo metu dabartinė Vilniaus senamiesčio teritorija juridiskai buvo nevienalytė. „Miestą“ plačiąja prasme sudarė administraciniu ir teritoriniu atžvilgiu autonomiškos dalys – jurizdikos. XVI–XVIII a. svarbiausios buvo magistrato (rotušės, miesto), pilies (pilininko, horodničiaus), vaivados, vyskupo (katalikų), kapitulos, metropolito (stačiatikių) jurizdikos. Manoma, kad ankstyvųjų jurizdikų ribas lėmė natūralios kliūtys, reljefo nelygumai, kita vertus, gamtinės kliūtys buvo patogios ir įrengiant gynybinius įtvirtinimus. Nors yra publikuota darbų, aptariančių Vilniaus senamiesčio sandarą iki XVIII a.³, tenka pripažinti, kad ši tema ir atskirų valdų (posesijų) priklausomybės vienai ar kitai jurizdikai klausimai, jurizdikų plotų kaita bėgant amžiams dar nėra pakankamai ištirta. Išsamiau ištyrę šiuos klausimus galėtume geriau rekonstruoti Vilniaus senamiesčio teritorijos gynybinę koncepciją XV a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje. Europos karybos istorijoje yra pavyzdžių, kai įtvirtinimus turėjo ir atskiros miesto dalys – toks buvo *Soest* miestas Vestfalijoje (Vokietija). Atskiros gynybinės siena apjuosto miesto dalys turėjo po bažnyčią, viena nuo kitos jos buvo atitvertos mūro sienomis. Ar galėjo panašus modelis būti taikomas Vilniuje iki tol, kol miestiečiai „priebrendo“ statyti miesto (plačiąja prasme) centrinę dalį juosiančią gynybinę sieną, įgyvendinti kitus revoliucingus miesto infrastruktūrą pertvarkančius sprendimus? Miesto gynybinės sienos statyba, naujų gatvių trasų, vandentiekio įrengimas, malūnų statyba buvo ne vien valdovo valia pradėti projektai – svarbūs buvo ir miestiečių poreikiai. Modernėjančiam miestui itin svarbi buvo ne tik gynybinė, bet ir reprezentacinė miesto sienos reikšmė. Ar galėjo lokalūs rekonstruoti senieji (XIV–XV a.) miesto įtvirtinimai patenkinti bent vieną iš šių poreikių? Vargu. Kita vertus, aptariamoji gynybinė linija veikiausiai buvo skirta ne miesto plačiąja prasme, netgi ne jo dalies, o pilių prieigų gynybai.

1 pav. Apytikrė XV a. pabaigos – XVI a. pradžios Vilniaus pilių pietinių prieigų įtvirtinimų linija tarpukariu darytoje nuotraukoje.
Fig. 1. The approximate line of late 15th – early 16th-century fortifications guarding the south approaches of Vilnius' Castles as seen in an interwar photograph.

Gynybinių įtvirtinimų lokalizavimas, jų egzistavimą patvirtinantys faktai

Norint apibendrinti naujausių ir ankstesnių tyrimų duomenis apie tiriamuosius įtvirtinimus, būtina nuosekliai aptarti faktus, tiesiogiai ar netiesiogiai liudijančius šiuos įtvirtinimus buvus maždaug 700 m ilgio atkarpoje. Rekonstruojama gynybinio įtvirtinimo (gynybinės linijos) plane matoma trasa yra puslankio formos. Ji ėjo nuo Vingrio (Kačergos) upelio⁴ dabartinės L. Stuokos-Gucevičiaus g. pietvakarinėje dalyje ir, juosdama Šv. Jonų bažnyčią, tęsėsi iki Vilnios ties Bernardinų bažnyčia (1 pav.).

Lokalizuojant šios įtvirtinimų linijos vakarinę dalį reikia įvertinti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje šioje miesto dalyje buvusį reljefą, užstatymo raidą, o svarbiausia – išskirti tyrimų metu identifiкуotas įtvirtinimų liekanas. Beje, rekonstruojant tiek XIV–XV a., tiek XVI a. pradžios Vilniaus senamiesčio šiaurinės dalies senąjį reljefą reikia atsižvelgti į tai, kad gruntinio vandens lygis šioje miesto dalyje yra smarkiai pakitęs. Net XVI a. pagal radinius datuojami kultūrinio sluoksnio klodai uždurpėję, vizualiai sudėtinga išskirti minimumu, o gal ir ankstyvesniais amžiais susiformavusius kultūrinio sluoksnio horizontus. Tokia situacija netoli rekonstruojamų įtvirtinimų vakarinės dalies buvo užfiksuota archeologiniuose tyrinėjimuose Reprerentacinių rūmų (dabar – Prezidento rūmų) ansamblio teritorijoje, Bonifratų vienuolyno teritorijoje, sklype

Universiteto g. 2, pastato Universiteto g. 9 vidiniame kieme. Uždurpėjimą veikiausiai bent iš dalies nulėmė ir/ar paspartino Vilnios kairiosios vagos ir Vingrio (Kačergos) upelio kanalizavimas XIX a. Bent jau XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje minimoje teritorijoje gruntas buvo gerokai sausesnis. Tai liudija kad ir šie faktai: dabartinės S. Daukanto aikštės rytinėje dalyje būta sodo ar parko, medžių kelmai atkasti apatiniame sluoksnyje virš žemio⁵, mūrinis pastatas dabartinių Prezidento rūmų vietoje XIV a. (?)⁶ vargu ar būtų statomas šlapioje, drėgnoje vietoje, kai greta (dabartinių rūmų vidiniame kieme) yra neužstatytų plotų sausoje vietoje ir kt.

Vakarinėje rekonstruojamos gynybinės linijos dalyje išskirtini šie objektai:

1. Anksčiau (XIV a.?) iškastas ar natūralios kilmės griovys.⁷ Šis reljefo darinys veikiausiai tęsėsi nuo Vingrio (Kačergos) upelio vagos ties skveru dabartinėje L. Stuokos-Gucevičiaus g. iki dabartinio Prezidento rūmų pastatų ansamblio vidinio kiemo. Šio griovio rytiniame krante 1543 m. pastatyta Šv. Kryžiaus koplyčia, 1618 m. į pietus nuo jos – dviaukštis mūrinis pastatas, kuris 1635 m. perstatytas į Šv. Kryžiaus (Bonifratų) bažnyčią.⁸ Griovio kontūras dar dabar matomas Prezidento rūmų parką ties Liejyklos g. juosiančios XIX a. statytos tvoros mūre (2 pav.). Jis yra maždaug 9 m pločio. Į vakarus nuo šio griovio liekanų esančioje sausoje smėlingoje vietoje tvoros pamatų remonto metu aptiktos pietryčių – šiaurės vakarų kryptimi

2 pav. Mūrinės tvoros prie Liejyklos gatvės deformacijos, žyminčios buvusio griovio vietą. Lino Girlevičiaus nuotr.
Fig. 2. The deformation of the masonry fence at Liejyklos Street, marking the location of a former ditch. Photo by Linas Girlevičius.

3 pav. Archeologinių tyrinėjimų metu Prezidento rūmų ansamblio vidiniame kieme aptiktas skobtas luotas (nuotraukos dešinėje) in situ. Vaizdas iš pietvakarių. Daivos Luchtanienės nuotr.

Fig. 3. Dugout boat (on the right) as in situ discovered during an excavation of the inner courtyard of the Presidential Palace building complex. View from the south west. Photo by Daiva Luchtanienė.

orientuotos 85 cm pločio mūrinės sienos liekanos. Mūro datavimas nenustatytas. Yra duomenų, kad L. Stuokos-Gucevičiaus g. skvere greta miesto gynybinės sienos liekanų aptikta panašiai kaip ir aprašytoji pietryčių – šiaurės vakarų kryptimi orientuota mūrinė siena, datuotina XV ar XVI a. Architektės Birutės Gudynaitės nuomone, tai galėtų būti ant Vingrio (Kačergos) upelio gynybiniais tikslais įrengtos užtvankos liekanos. Užtvankas ant šio upelio buvo rekonstravęs Vilniaus praeities tyrinėtojas Marijanas Moreliovskis.⁹ Koks buvo šių dviejų sienų, užtvankos ir griovio santykis, kol kas neatskleista, tačiau sienų, kurios buvo išorinėje griovio pusėje, orientavimas tarsi pagrindžia kokio nors objekto, šiuo atveju – griovio, buvimą. Jo užpildas tirtas ties pietvakariu Prezidento rūmų kampu, tačiau detalūs griovio parametrai nenustatyti.¹⁰ Rūmų kieme buvusioje šio reljefo darinio rytinėje dalyje aptiktas gana gerai išlikęs medinis luotas (3 pav.)¹¹, dabar eksponuojamas Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologijos ekspozicijoje.

2. Į pietus nuo Prezidento rūmų vidurinės dalies aptikta mūrinė gynybinė siena (4 pav.). Siena yra 115–136 cm pločio, mūryta iš stambių riedulių ir raudonos spalvos pusplyčių, rištų pilkai gelsvu stambiagrūdžiu kalkių skiediniu, orientuota šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi. 44–50 cm atstumu į šiaurę nuo sienos rytų–vakarų kryptimi aptikti du įkalti stačiakampio 20×20 cm skerspjūvio kuolai. Atstumas tarp kuolų apie 1,5 m. Manoma, kad tai – atraminiai šaulių galerijos stulpai. Rytinėje ploto sienelėje aptikta to paties laikotarpio siena, mūryta iš 28÷29×15×8 cm dydžio raudonos spalvos degto molio plytų, kurių dalis rištos gotikiniu būdu – manoma, kad tai yra kontraforso, laiptinės ar bokštelio liekanos. Ant šio statinio liko išilginės šaulių galerijos atspaudas. Archeologės nuomone, tai gynybinės sienos, kuri juosia (naujuosius) Vyskupų rūmus vadinamajame Georgo Brauno Vilniaus miesto plane (pirmas žinomas atspaudas – 1581 m.), liekanos. Architektų tyrėjų nuomone, tai XV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuoti mūrai, nebūdingi buitinei architektūrai.¹² Archeologinių tyrinėjimų metu šių mūrų liekanos atkastos tik nedideliame ruože, todėl kokiam tiksliai statiniui jie priklausė, nenustatyta. Spėjama gynybinė siena orientuota Vilniaus universiteto centrinių rūmų kryptimi.

3. Tikėtina šios gynybinės sienos tąsa buvo aptikta 2008 m., atliekant archeologinius tyrimus Vilniaus universiteto centrinių rūmų Observatorijos kieme (5 pav.).¹³ Sienos liekanos orientuotos vakarų–rytų kryptimi. Mūryta iš vidutinio dydžio riedulių, kai kuriose tirtosios sienos atkarpose tarpai tarp riedulių užpildyti gelsvos spalvos ?×14×6, ?×14×7 cm dydžio pusplytėmis. Mūras rištas baltos spalvos kietu kalkių skiediniu. Pamatų liekanos įgiltos 1,5–2,2 m ar iki didesnio gylio nuo dabartinio paviršiaus. Sienos liekanų plotis vakarinėje kiemo dalyje – 1,4 m. Rytinėje kiemo dalyje viename ruože šios sienos liekanų neaptikta – būta tik pavienių riedulių. Galbūt šis faktas liudija tai, kad šioje vietoje galėjusi būti Vilniaus Žemutinės pilies link orientuoto seno kelio trasa.¹⁴ Kokia tiksliai buvo minimos sienos tąsa rytų kryptimi, nėra aišku. Sienos liekanos fiksuotos ties Observatorijos kiemą iš rytų ribojančio (Kultūros vertybių registre – vienuoliktojo) pastato pamatais, tačiau šiame pastate oficialių archeologinių

tyrinėjimų nebuvo atliekama. Universiteto Didžiajame (Akademijos) kieme atliktų skubotų žemės darbų metu¹⁵ šių įtvirtinimų liekanų aptikti nepavyko. Kiek anksčiau archeologinių darbų metu¹⁶ Didžiojo kiemo pietrytinėje dalyje tirta 3 šurfo šiaurinėje dalyje atkasta tiesiog ant pilkos žemės sluoksnio išmūryta siena. Mūras iš stambių (43×30, 45×36, 43×25 cm dydžio) riedulių, rištų kalkių skiediniu. Mūro aukštis 80 cm, plotis nenustatytas. Galbūt tai – buvusių įtvirtinimų liekanos? Kita vertus, minima, kad Didžiajame kieme aptiktos medinės tvoros liekanos.¹⁷ Galbūt šis statinys galėjo turėti gynybinę paskirtį? Verta atkreipti dėmesį, kad, M. Moreliovskio duomenimis, dabartinio pastato Šv. Jono g. 10 sienų storis vietomis siekė 2 m.¹⁸

Vidurinėje rekonstruojamos gynybinės linijos dalyje stovėjo 1386–1426 m. pastatyta mūrinė Šv. Jonų bažnyčia. Pietinėje gotikinės bažnyčios sienoje būta portalo, langų angos įrengtos gana aukštai nuo žemės paviršiaus¹⁹, tačiau masyvus mūrinis pastatas niekuo neprimena gynybai pritaikytų gotikinių sakralinių pastatų, statytų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Apibendrinus anksčiau atliktų tyrinėjimų medžiagą buvo iškelta hipotezė, kad gynybai galėjęs būti pritaikytas masyvus gotikinis pastatas, galbūt jau XV a. stovėjęs Šv. Jonų bažnyčios dabartinės varpinės vietoje.²⁰ 2009 m. varpinės bokšto architektūrinius tyrimus atlikusio architekto Evaldo Purlio duomenimis, apatinės, gotikinės, varpinės dalies plytų mūro siūlės ne rievėtos, o užtrintos. Šio tyrinėtojo nuomone, gotikinė varpinės dalis statyta XVI a.²¹ Priminsime, kad, daugelio tyrinėtojų nuomone, varpinė statyta XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje.²² Atliekant tyrimus varpinės rūsyje 2009 m. aptikti ankstyviausi radiniai – keraminių plytelių grindų fragmentas (**6 pav.**) ir keletas buitinės keramikos fragmentų – buvo datuoti XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia.²³ Rekonstruojamų gynybinių įtvirtinimų liekanų į pietus nuo Šv. Jonų bažnyčios neaptikta arba nepavyko identifikuoti. Šioje senamiesčio dalyje būta mūrinio užstatymo. Ši teritorija nuo miesto bent jau XVII–XVIII a. buvo atskirta mūriniu tvora, greta jos būta mūrinių pastatų. Tai matoma vadinamajame Fürstenhoffo Vilniaus miesto plane (**7 pav.**). Mūrinių pastatų, jų rūšių ir kitų statinių liekanų aptikta atliekant archeologinius tyrimus šioje vietoje 1977²⁴ ir 2009 m. Pastarųjų tyrinėjimų metu ties varpinės bokšto šiaurės rytinio fasado vidurine

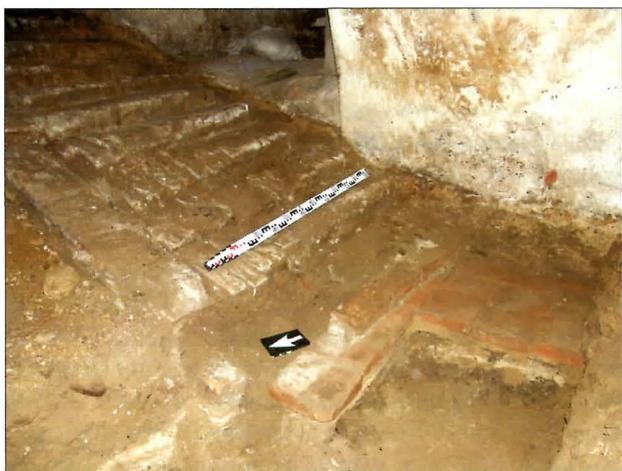
4 pav. Archeologinių tyrinėjimų metu Prezidento rūmų ansamblio vidiniame kieme atkasta gynybinė siena. Vaizdas iš šiaurės. Roberto Zilinsko nuotr.

Fig. 4. The defensive wall unearthed during an excavation of the inner courtyard of the Presidential Palace building complex. View from the north. Photo by Robertas Zilinskas.

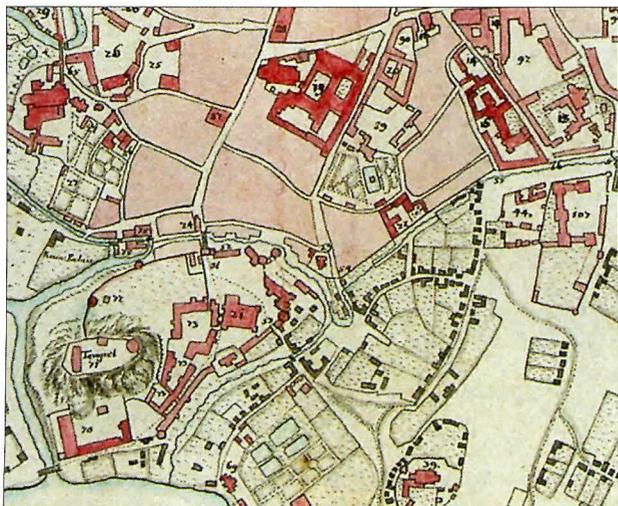
5 pav. Vilniaus universiteto Observatorijos kieme aptikta hipotetinė gynybinė siena. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 5. A hypothetical defensive wall discovered in the courtyard of the Vilnius University Observatory. Photo by Linas Girlevičius.

6 pav. Šv. Jonų bažnyčios varpinės rūsyje aptiktas XVI a. pab. – XVII a. pr. datuotas grindų iš keraminių plytelių fragmentas, XVII a. mūriniai laiptai. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 6. A fragment of a late 16th – early 17th-century ceramic tile floor and 17th-century masonry steps discovered in the basement of the bell tower of the Church of St John. Photo by Linas Girlevičius.

7 pav. Mūrinis užstatymas prie Šv. Jonų bažnyčios pietinės dalies. Ištrauka iš vadinamojo Fürstenhoffo Vilniaus miesto plano. Fig. 7. A masonry structure near the south part of the Church of St John. Excerpt from the so-called von Fürstenhoff plan of Vilnius.

8 pav. Ties Šv. Jonų bažnyčios varpinės rytine siena atkastos 2,7 m pločio mūrinės sienos liekanos tyrimų metu. Vaizdas iš pietų. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 8. The remains of a 2.7 m wide masonry wall unearthed during an excavation near the east wall of the bell tower of the Church of St John. View from the east. Photo by Linas Girlevičius.

dalimi atkastos net 2,7 m pločio sienos, kitokio statinio ar konstrukcinio elemento liekanos (8 pav.). Mūras perrištas su varpinės rūšio sienos mūru ar tokiomis pat plytomis apmūrytu kiautu, jis yra iš renesansinių proporcijų plytų su išilginėmis braukomis, rištų baltai gelsvos spalvos kalkių skiediniu. Kita vertus, galbūt renesansinėmis plytomis tiesiog apmūrytos ankstesnės mūrinės konstrukcijos – išsamūs mūro tyrimai nebuvo atlikti. Dėl nepakankamų archeologinių ir architektūrinių tyrimų nėra aišku, ar teritorijoje į pietus nuo Šv. Jonų bažnyčios yra buvę XV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuoti įtvirtinimai, nežinomas ir jų išlikimo pobūdis.

Kitas objektas, kurio ryšys su rekonstruojama gynybine linija nėra aiškus – Pilies gatvė. Kol kas nėra vienos nuomonės, ar gatvės trasa egzistavo jau XIV–XV a.²⁵ Šio straipsnio autoriaus manymu, Pilies gatvės trasa tuo metu veikiausiai jau egzistavo, tačiau tai nebuvo svarbiausia susisiekimo su Vilniaus Žemutine pilimi arterija. Santykiškai menkai užstatytose vietovėse tokių nedaug vienas nuo kito nutolusių, beveik lygiagrečių kelių Vilniaus apylinkėse būta dar XIX a. – paprastai artimesnis buvo drėgnesnis kelias, kuriuo sunkiau susisiekti šlapiuoju metų laiku.

Rytinėje rekonstruojamos gynybinės linijos dalyje išskirtini šie objektai:

1. 2007 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų metu Bernardinių vienuolyno (Maironio g. 11) vidiniame kieme (kluatre) aptiktas įtvirtinimas.²⁶ Jis aptiktas apatiniame kultūrinio sluoksnio horizonte. 4–4,5 m gilyje nuo žemės paviršiaus surasta rąstų konstrukcija, orientuota pietryčių – šiaurės vakarų kryptimi (9 pav.). Konstrukcija pastatyta iš 3,7–4 m ilgio, 20–30 cm storio rąstų, galuose sujungtų su 1,2–1,8 m rąstais, orientuotais šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi. Fiksuotos trys tokių sujungimų vietos. Išliko po dvi vienas ant kito sudėtų rąstų eilės. Viršutinė rąstų eilė smarkiai apnykusi. Į pietus ir pietryčius nuo atkastosios medinės konstrukcijos surastos dvi pietryčių – šiaurės vakarų kryptimi orientuotos vertikalių kuolų eilės. Viena kuolų eilė buvo palei pat rąstų konstrukciją, kita – 40–50 cm atstumu nuo rąstų konstrukcijos fasadinės plokštumos. Išlikusių kuolų fragmentai 0,7–1 m ilgio, užaštrintais galais, į žemę įkasti ar sukalti iki 50 cm. Nuėmus surastus medienos fragmentus dar nukasta 20 cm juodos žemės sluoksnio. Giliau kasti nebebuvo galima, nes smarkiai kilo gruntinio vandens lygis. Medinės konstrukcijos aplinkoje ir ištirtoje apatinio kultūrinio sluoksnio horizonto dalyje aptikta XV–XVI a. datuojamų keraminių indų fragmentų, indo pavidalo koklių ir čerpių fragmentų, geležinių peilių, žirklių, pentinų. Surastoji rąstų konstrukcija veikiausiai yra šioje vietoje stovėjusio gynybinio statinio dalis. Jis buvo pastatytas iš horizontalių rąstų, kurie tvirtinti šioms statmenais rąstais. Pastarieji veikiausiai buvo įkasti ar sukalti į natūralaus žvyro kalvos pietinį-pietrytinį šlaitą. Pietinėje dalyje korio pavidalo konstrukcija, į kurios viduje susidariusiais ertmės veikiausiai buvo pripilta grunto ir taip suformuotas archajiškas pylimas, papildomai buvo sutvirtinta kuolais. Kita vertus, kuolai galėjo būti skirti papildomai pylimo apsaugai – t. y. tai galėjo būti aštriu kuolių eilės. To nustatyti neįmanoma – viršutinės kuolų dalys sunykusios. Šie įtvirtinimai veikiausiai turėtų būti datuojami XVI a. pradžia. Paimtas medienos mėginys

9 pav. Vilniaus Bernardinų vienuolyno kluatre aptiktos įtvirtinimų medinių konstrukcijų liekanos. Vaizdas iš šiaurės vakarų. Tauras Poška nuotr.

Fig. 9. The remains of wooden fortification constructions discovered in the cloister of the Bernardine monastery in Vilnius. View from the north west. Photo by Tauras Poška.

dendrochronologiniam tyrimui datuotas 1504 m.²⁷ Medinio statinio liekanų vakarinė dalis priglundusi prie XVI a. viduryje statytos Valavičių rezidencijos (vėliau tapusios moterų vienuolyno vakariniu korpusu), kuri, manoma, buvusi pritaikyta gynybai.²⁸ Vienuolyno kieme aptiktasis įtvirtinimas rytine dalimi orientuotas Bernardinų bažnyčios kryptimi, šios bažnyčios pietvakarinio bokštelio link.

2. Iš istorinių duomenų žinoma ir tyrimais nustatyta, kad mūrinė gotikinė Bernardinų bažnyčia statyta bent dviem etapais.²⁹ Daugelis tyrinėtojų neabejoja tuo, kad iki šiol išlikęs pastatas turėjo ne tik sakralinę, bet ir gynybinę paskirtį. Tai akivaizdžiai liudija ir gynybai pritaikytiems pastatams būdingos architektūrinės detalės (10 pav.). Apie Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio ir Bernardino Sieniečio bei Šv. Onos bažnyčių ir Bernardinų vienuolyno statinių ansamblį yra parašyta nemažai mokslinių ir populiariamųjų straipsnių, neseniai pasirodė Rūtos Janonienės monografija³⁰. Kol kas publikuota tik dalis naujausių archeologinių tyrinėjimų bažnyčios aplinkoje, vienuolyno teritorijoje.³¹ 2008 m. atlikti tyrinėjimai Bernardinų vienuolyno pietiniame kiemelyje, prie bažnyčios šiaurinės dalies. Jie suteikė naujų duomenų apie šios vietos senąjį reljefą. 1993 m. buvo ištirta didesnė šio kiemo dalis, liko netirti šiaurės vakarinis ir pietrytinis pakraščiai. Kultūrinio sluoksnio storis siekė 2 m, jame aptikta ir XIV a. datuotų radinių.³² 2008 m. tirtuojuose kiemelio dalyje kultūrinio sluoksnio storis siekė vos 55–60 cm. Šie duomenys leidžia teigti, kad greta Bernardinų ir Šv. Onos bažnyčių būta kažkokio vakarų–rytų kryptimi orientuoto griovio. Ar griovys natūralios, ar dirbtinės kilmės – nenustatyta.

10 pav. Vilniaus Bernardinų bažnyčios pastogėje esanti, į šiaurę nukreipta šaudymo anga (restauruota). Lino Girlevičiaus nuotr. Fig. 10. A firing slit (restored) facing north in the eaves of the Bernardine Church in Vilnius. Photo by Linas Girlevičius.

11 pav. Bernardinų vienuolyno Kristaus laiptų koplyčios pietrytinės dalies mūre ir vienuolyno rytinę dalį juosiančios tvoros mūre matomi įtrūkimai, žymintys buvusio griovio vietą. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 11. Cracks, marking the site of a former ditch, that are visible in the masonry wall in the south east part of the Holy Steps Chapel (Chapel of the Stairs of Christ) in the Bernadine monastery.

Kitas su šiame straipsnyje tiriama gynybine linija susijęs griovys ar kitoks reljefo darinys veikiausiai bent iš dalies tirtas 2009 m. Kristaus laiptų koplyčios pietrytinėje dalyje. Atliekant archeologinius tyrinėjimus šios 1617 m. pastatytos mūrinės koplyčios rūsyje, įžemis nebuvo pasiektas tik šioje koplyčios dalyje, nors šio statinio juostiniai pamatai įgilinti iki santykinai panašaus gylio. Tai, kad šioje vietoje esama reljefo perkritimo, liudija ir būdingi mūrinių koplyčios sienų ir tvoros įtrūkimai³³, tarp kurių atstumas yra apie 8 m³⁴ (11–12 pav.). Galbūt būtent reljefo ypatybės, nepakankamas jų įvertinimas ir nulėmė pirmosios mūrinės Bernardinų bažnyčios konstrukcijų nestabilumą. Medinių ar mūrinių statinių liekanų, kurias galėtume priskirti rekonstruojamai įtvirtinimų linijai, Kristaus laiptų koplyčios rūsyje neaptikta.

Neaptikta medinių spėjamo pylimo konstrukcijų liekanų ir į vakarus nuo Valavičių rezidencijos pastato. Kokia buvo šio įtvirtinimo konfigūracija Pilies, Literatų, A. Volano ir Šv. Mykolo gatvių ribojamame senamiesčio 38-ajame kvartale, taip pat nėra aišku. Kvartalo pietinėje dalyje stovėjo kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio mūrinis namas (rūmai), tačiau patikimų duomenų apie tai, kad jis būtų buvęs įtvirtintas, nėra. Atliekant tyrinėjimus pietiniame Pilies g. 22 korpuse aptiktos nebaigtos statyti

XV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuotos hipokaustinės krosnies liekanos. Kodėl krosnis nebaigta statyti ir ar tai galėtų būti susiję su įtvirtinimų statyba, kol kas nenustatyta. Kultūrinio sluoksnio storis šioje sklypo dalyje siekia 2,6 m.³⁵ Įdomūs tyrimų prie pietinės šio korpuso dalies rezultatai. Jų metu ties šiaurės rytiniu korpuso kampu tirta plotas pietrytinėje dalyje 2,7 m gylyje pasiektas įžemis, tuo tarpu likusioje perkasoje dalyje išryškėjo didelis perkasimas. Tyrimų vadovo nuomone, tai – ūkinė duobė. Jos viršutinėje, iš dalies ištirtoje dalyje aptiktas didelis kiekis gyvulių kaulų ir XVI a. datuotos buitinės keramikos fragmentų.³⁶ Kita vertus, „duobė“ patenka į rekonstruojamos gynybinės linijos puslankio formos trasą, taigi yra tikimybė, kad čia būta vėliau buitinėmis šiukšlėmis, supiltiniais grunto sluoksniais užverstos gynybinio griovio. Kol kas taip teigti galima tik hipotetiškai, o hipotezę gali patvirtinti ar paneigti išsamesni 38-ojo senamiesčio kvartalo tyrimai.

Tyrimo duomenų apibendrinimas, įtvirtinimų linijos vieta XVI a. Vilniaus sandaroje, jos likimas, santykis su kitais įtvirtinimais

Apibendrinant tyrimo duomenis galima teigti, kad Vilniaus pilių prieigas iš pietų saugojusi gynybinė linija

buvo nevienalytė. Jai įrengti bent iš dalies pasinaudota gamtinėmis kliūtims: terasomis, galbūt natūralios kilmės grioviais. Vis dėlto didžioji dalis priešui stabdyti skirtų objektų – mūrinių sienų, žemės pylimų su mediniais karkasais, gynybinių griovių – suformuota žmogaus rankų. Dėl istorinių žinių trūkumo nėra aišku, ar šis gynybinis įtvirtinimas buvo pastatytas iki galo, kiek laiko jis išstovėjo atlikdamas savo tiesioginę funkciją. Ši gynybinių statinių linija savo reikšmės tikriausiai neteko pastačius Vilniaus miesto gynybinę sieną. Tiriamuosius įtvirtinimus galėjo apnaikinti 1530 m. Vilniaus gaisras. Per šį gaisrą smarkiai nukentėjo greta rekonstruojamos įtvirtinimų linijos buvusi Šv. Jonų bažnyčia. Šios priežastys veikiausiai nulėmė tai, kad gynybinė linija buvo likviduota – jos nebematome vadinamajame Brauno Vilniaus plane. Norėtusi atkreipti dėmesį į dar vieną aspektą – tikėtiną rekonstruojamais įtvirtinimais apjuostos teritorijos juridinę priklausomybę XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. M. Moreliovskis, remdamasis Stanislovo Moravskio atsiminimais ir Vaclavo Gizberto Studnickio surinkta medžiaga, teigė, kad Bernardinų vienuolynas priklausė ne miesto, bet Pilies jurisdikai ir buvo ne burmistro, bet pilininko (horodničiaus) žinioje.³⁷ Naujieji vyskupų rūmai dabartinių Prezidento rūmų vietoje pastatyti iki 1543 m.³⁸, jau praėjus nemažai laiko nuo XV–XVI a. sandūros. Šie ir kiti faktai lyg ir liudytų, kad didelė dalis valdų, buvusių tiriamųjų įtvirtinimų juosiamoje teritorijoje, galėjo priklausyti pilininko jurisdikai. Kol kas nekeičiant anksčiau išsakytos nuostatos, kad aprašomieji įtvirtinimai buvo skirti pilies prieigų apsaugai, galima kelti klausimą ir apie tai, kad ši gynybinė linija galėjusi būti skirta ir pilininko jurisdikos trumpalaikiai gynybai. Beje, pilininko jurisdikai priklausė ir valdos prie Totorių gatvės³⁹, vietoje, kur, anot fragmentiškų užuominų istoriniuose šaltiniuose, yra buvęs pylimas („valas“). Galbūt tai liudytų, kad pilininko jurisdikos ribos buvo glaudžiai susijusios ne tik su pietiniais pilių prieigų gynybiniais įtvirtinimais? Tačiau šiai hipotezei pagrįsti reiktų atlikti nuoseklius istorinius tyrimus, galimų išlikusių istorinių šaltinių, liudijančių šios Vilniaus dalies raidą XV–XVI a., paiešką.

Kitas svarbus su rekonstruojamais įtvirtinimais, jų supama teritorija susijęs aspektas – jų santykis su į pietus išsidėsčiusiais (spėjamai) gynybiniais objektais. Pažymėtina bent pora tokių XVI a. (arba XV–XVI a. riba) datuotinių statinių: du bokšteliai (išlikęs vienas) Gaono g. ir gotikinis stačiakampio plano bokšto pavidalo statinys, vėliau įtrauktas į pastato Šv. Jono g. 11 erdvinę struktūrą. Į Gaono g. buvusius bokštelių dėmesį atkreipė ir XX a. tarpukaryje dirbęs senojo Vilniaus tyrinėtojas Zigmantas Mečislovas Čaikovskis⁴⁰ bei M. Moreliovskis.⁴¹ Tikėtina, kad bokšteliai buvo statyti anksčiau, o paskui jie ar tik jų liekanos integruotos į pastatus Dominikonų g. 15 / Gaono g. 1 ir Šv. Jono g. 1 / Gaono g. 2 (neišklikęs) (13 pav.). Mūrinis pastatas neišklikęs pastato sklype Šv. Jono g. 1 / Gaono g. 2 vietoje stovėjo jau XVI a. pradžioje. Jis priklausė Vilniaus vyskupui, vėliau tapusiam Poznanės vyskupu, Jonui iš didžiųjų kunigaikščių.⁴² Šiam mirus, Lucko vyskupas Chvalčevskis, sutinkant valdovui Žygimantui Senajam, 1548 m. atidavė pastatą Vilniaus miestiečiui Steponui Kycheliui (*Stephanus Kiechel*). Pastatas priklausė kapitulos jurisdikai, nuomo-

12 pav. Bernardinų vienuolyno rytinę dalį juosiančios tvoros mūre matomas įtrūkimas, jo santykis su bažnyčios pietvakarinio bokštelio. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 12. A crack visible in the masonry fence surrounding the east part of the Bernardine monastery and the relationship of the cracks in respect to the church's south west tower. Photo by Linas Girlevičius.

tojai mokėjo činšą Vilniaus katedrai.⁴³ Nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. pabaigos pastatas buvo vadinamas Štemplių namu (*kamienica „Szemplowska“*, „*Szefalowska*“). Šis pavadinimas kildinamas nuo pirmojo pastatą valdyti gavusio miestiečio – Stepono Kychelio – vardo. XIX a. inventoriuje nurodoma, kad rūšiai skliautuotomis lubomis buvo tik po vakariniu korpusu.⁴⁴ Pastato Dominikonų g. 15 / Gaono g. 1 šiaurės rytiniame kampe taip pat yra vėlesnių rekonstrukcijų apardytas bokštelis. Atlikus architektūrinius tyrimus konstatuota, kad bokštelis pastatytas vėlyvojo klasicizmo laikotarpiu – XIX a.⁴⁵ Tačiau bokštelis šioje vietoje matomas 1730–1740 m. datuojamame Fürstenhoffo plane. 1631 m. pastatas priklausė auksakaliui Mykolui Breitšneideriui (*Michaelis Breythschnyder*) ir buvo magistrato jurisdikoje.⁴⁶ Šioje vietoje stovėjusį bokštelį, matyt, galima datuoti ankstyvesniu laikotarpiu. Jį reiktų susieti bent jau su ankstyviausios pastato dalies statyba XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Ankstyvasis pastatas buvo dviejų aukštų, išėstas išilgai Gaono gatvės. Atkreiptinas dėmesys į ankstyvojo rūšio šiaurinės patalpos formą – ji labai susiaurėja Dominikonų gatvės link.⁴⁷ Tikėtina, kad tokią rūšio formą galėjo nulemti kampe jau ankstyvuojų laikotarpiu (iki pastatant pastatą XV a. pabai-

13 pav. Šv. Jono gatvės perspektyva, Šv. Jono–Gaono–Dominikonų–Universiteto gatvių sankryža su nuotraukos dešinėje pusėje matomais bokšteliais. Nuotrauka daryta iki Antrojo pasaulinio karo.

Fig. 13. The view of Šv. Jono Street and the intersection of Šv. Jono, Gaono, Dominikonų, and Universiteto Streets with the towers visible on the right. Photograph made prior to the Second World War.

goje arba XVI a. pradžioje) stovėjęs bokštas. Dėl išsamesnių tyrimų stokos šiuo metu nustatyti, ar šie bokšteliai (ar jų pirmtakai) buvo kokio nors gynybinio statinio sudedamoji dalis, neįmanoma.

Įdomus statinys yra greta dabartinės Šv. Jonų bažnyčios varpinės. Tai bokštas pastato Šv. Jono g. 11 šiaurės rytinėje dalyje (14 pav.). Jis mišlingas ne tik savo pirma prade paskirtimi, bet ir padėtimi Šv. Jono gatvės trasos ir rekonstruojamos gynybinės linijos atžvilgiu. Ar būtų kokio ryšio su gotikine dabartinės varpinės dalimi, kol kas nenustatyta. Gotikinis netaisyklingos, šiaurės–pietų kryptimi plėtėjančios trapecijos plano bokšto mūras išlikęs nuo rūsio iki dabartinio pastato trečiojo aukšto.⁴⁸ Pasak tyrimus atlikusio architekto Virgilijaus Antano Spudo, savo iniciatyva bokšto mūrą, jo techniką, plytų proporcijas tyrinėjęs architektas Sigitas Lasavičkas priėjo prie išvados, kad mūras yra giminiškas Trakų salos pilies bokštų mūrai.⁴⁹ Namas stovėjo prie kapitulos namo (vėliau tapusio Kardinalija), yra išlikę dideli gotikiniai rūšiai, vidiniame

14 pav. Gotikinio bokšto liekanos pastato Šv. Jono g. 11 šiaurės rytinėje dalyje. Dabartinis vaizdas su eksponuojamais gotikinio mūro fragmentais. Lino Girlevičiaus nuotr.

Fig. 14. The remains of a Gothic tower in the north east part of the building at Šv. Jono St. 11. The current view with exposed fragments of the Gothic wall. Photo by Linas Girlevičius.

valdos kieme buvo arklidės, šulinys. Pirmoji užuomina apie sklype stovėjusį mūrinį namą yra tik iš 1593 m., kai kardinolas Jurgis Radvila užrašė Kardinalijos namus savo sūnėnui Jonui Albrechtui Radvilai ir nurodė Kardinalijos ribas. Nusakant vietą nurodoma, kad iš vienos pusės Kardinalija ribojasi su Pilies gatve, iš antros – su Šv. Jono gatve, iš trečios – su jau mirusio daktaro Simono mūriniu namu, o iš ketvirtos – su mūriniu namu, priklausiusiu Vilniaus miestiečio Danieliaus įpėdiniams.⁵⁰

Taigi rašytiniai šaltiniai apie spėjamus gynybinius objektus prie Šv. Jono gatvės yra gana skurdūs. Archeologiniai, architektūriniai ir kiti tyrimai neleidžia daryti konkretnių išvadų apie šios Vilniaus miesto dalies sandarą XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, nes kol kas jų nepakanka. Todėl galima tik spėti, kad čia būta kažkokių įtvirtinimų, tačiau jų santykis su pietines pilių prieigas XV–XVI a. sankirtoje saugojusiais įtvirtinimais kol kas lieka neaiškus. Tad Vilniaus senovės tyrinėtojams išlieka daug erdvės tyrimams, kuriuos galima atlikti ir apibendrinant ankstesnių tyrinėtojų iškeltas hipotezes, ir analizuojant naujausių tyrinėjimų duomenis, ir pasitelkiant modernius tyrimų metodus.

Išvados

Apibendrinus ir išanalizavus ankstesnių ir naujausių tyrimų rezultatus pavyko užčiuopti Vilniaus senamiesčio šiaurinėje dalyje buvusius įtvirtinimus. Bendras įtvirtinimų ilgis buvo apie 700 m, jie statyti prisitaikant prie natūralių sąlygų, reljefo ypatumų. Pietiniai Vilniaus pilių prieigų gynybiniai įtvirtinimai nuo pietinių pilies gynybinių sienų nutolę apie 300 m spinduliu, jie statyti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, dar iki pastatant Vilniaus miesto gynybinę sieną. Įrengiant gynybinę liniją buvo pritaikomi įvairūs statiniai – mūrinės sienos, žemių pylimai su mediniu karkasu, grioviai prieš juos. Kadangi Vilniaus senamiesčio šiaurinė dalis iširta netolygiai, kai kuriose rekonstruojamo gynybinio objekto vietose jo trasa atsekama tik hipotetiškai. Reprezentatyvios mūrinės miesto gynybinės sienos suplanavimas ir pastatymas 1522 m., 1530 m. gaisro sukelti sugriovimai veikiausiai nulėmė tai, kad pilių prieigas saugoję įtvirtinimai nebuvo ilgaamžiai. Tikėtina, kad šiaurinėje senamiesčio dalyje buvę įtvirtinimai ne tik saugojo Vilniaus pilių teritorijos pietines prieigas, bet aptariamuoju laikotarpiu buvo ir pilies (pilininko) jurisdikos pietinė riba.

Linas Girlevičius

The Defence of the S Approaches of Vilnius's Castles in the Late 15th – Early 16th Centuries

Summary

During archaeological investigations in recent decades, the remains of masonry and wooden structures and constructions intended for defence, or so it is thought, have been discovered at various locations in the N part of Vilnius Old Town. The investigations have established that these are not civil architecture structures. Using the comparative method employed by architects and the dendrochronological dating method for archaeological wood, the fortifications were dated to the late 15th or early 16th century. Vilnius Old Town and the Vilnius defensive wall enclosing its N part were built during 1503–1522. Therefore it is thought that the fortifications that existed in the N part of the Old Town were erected somewhat earlier and were intended for the defence of the castle territory's S approaches that were located nearby (about 300 m away). The main reason for the construction of both the Vilnius defensive wall and the fortifications, which have been newly discovered but are not mentioned in written sources, was probably the same: to protect against the sudden raids by groups of mounted Crimean Tartars who were allies of the state of Muscovy. These raids became more frequent in the late 15th century and penetrated deep into the lands of the Grand Duchy of Lithuania. The total length of the fortifications protecting the castle's S approaches was about 700 m; they were created by adapting to the natural conditions and the special features of the relief. Various structures: masonry walls, low earthworks with wooden framing, and ditches in front of them were combined in creating the de-

fensive line. Due to the uneven investigation of the N part of Vilnius Old Town, the route of the defensive object being reconstructed is only hypothetical in some places. Using archaeological methods, it has been encountered in the courtyard of the Presidential Palace → on the grounds of the monastery of the Hospitaller Brothers of St. John of God (Lat. *Ordo Hospitalarius Sancti Ioannis de Deo*) → in the courtyard of the University Observatory (Universiteto St. 2 and 9) → under the bell tower of the Church of St. John → in the courtyard of the Bernardine monastery near the Church of St. Michael. Architecturally, defensive elements are possessed by the Bernardine Church and the buildings at the corner of Dominikonų St. 15/ Gaono St. 1 and Šv. Jono St. 1/ Gaono St. 2 as well as the building at Šv. Jono St. 11 (near the Kardinalija building). The construction of the representative masonry wall defending the city and the destruction caused by the 1530 fire probably determined that the fortifications protecting the castle's approaches were not long-lived. It is likely that the fortifications in the N part of the Old Town protected more than just the S approaches of the territory of Vilnius's castles. During the 14th–18th centuries, Vilnius was not uniform from a juridical – administrative perspective. It consisted of autonomic units – jurisdictions. It is thought that the fortifications erected in the N part of the Old Town in the late 15th – early 16th centuries could have been the S boundary of the Castle (castellan's) jurisdiction.

¹ **A. Bumblauskas**, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 220–223.

² **L. Girlevičius**, „XIV a. – XV a. pradžios Vilniaus miesto gynybiniai įrenginiai“, *Lietuvos archeologija*, t. 34, Vilnius, 2008, p. 105–150.

³ P vz., **J. Maroszek**, „Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Nr. 1–2, Warszawa, 1999, p. 163–186.

⁴ Literatūroje šis Vilniaus hidronimas įvairuoja: Jonas Jurkštas laikėsi pavadinimo „Vingrių šaltiniai“ ir „Vingrio upelis“ (pagal 1536 m. lotynišką dokumentą *Vendicio rivi Vinger*). Žr. **J. Jurkštas**, *Senojo Vilniaus vandenys: Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1990, p. 50–51. – Red. pastaba.

⁵ **D. Luchtanienė**, Archeologijos tyrimai (plotai 20 ir 21), archeologijos žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Reprerentacinių rūmų ansamblio teritorijoje (AtR-45) Vilniuje 1999 metais, ataskaita, I dalis (tyrimų aprašymas, radinių sąrašas ir iliustracijos), Vilnius, 2000, Lietuvos istorijos instituto rankraštnas (toliau – LIIR), f. 1, b. 3577, p. 7.

⁶ **R. Zilinskas, R. Valainienė**, „Architektūros ir polichromijos tyrimai“, *Statyba ir architektūra*, 1997, Nr. 6 (451), p. 13–15.

⁷ Autoriui kelia abejonių kai kurių tyrinėtojų šioje miesto vietoje lokalizuojamas ežerėlis.

⁸ **Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas**, t. 1, Vilnius, 1988, p. 313–314.

⁹ **M. Morelowski**, Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcino plano 318 numerių paaiškinimas. Vilnius, 1940–1942, Vilniaus apskrities archyvas (toliau – VAA), f. 1019, ap. 11, b. 4358, Nr. 289b paaiškinimas.

¹⁰ **D. Luchtanienė**, Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Menininkų rūmų komplekse (ATR-45). (S. Daukanto a. 3/8, Universiteto gt. 6, Totorių gt. 28). Tyrinėjimų aprašymas, Vilnius, 1996, LIIR, f. 1, b. 2743, p. 11–16 (plotas 1), 46–49 (plotas 9).

¹¹ **K. Katalynas, D. Luchtanienė**, „Tyrinėjimai Vilniuje, Reprerentacinių rūmų teritorijoje, 1996–1997 metais“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 383.

¹² **D. Luchtanienė**, Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Menininkų rūmų komplekse (ATR-45), p. 46; **R. Zilinskas, R. Račinskas, R. Valeckas**, Reprerentacinių rūmų Vilniuje, S. Daukanto a. 3/8, architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1996, UAB Projektavimo ir restauravimo instituto archyvas, f. 5, b. 7008, p. 4.

¹³ **L. Girlevičius, R. Žukovskis**, „Tyrinėjimai Vilniaus universiteto Observatorijos kieme“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, 2009, p. 396–399.

¹⁴ **O. Valionienė**, „Viduramžių Vilnius: planinės struktūros raida XIV–XV a.“, *Lietuvos pilys*, t. 4, Vilnius, 2009, p. 56, pav. 5–6.

¹⁵ Šių ruošiantis Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejui atliktų darbų metu dažnai archeologų dalyvavimo išvengta (plg.: **L. Dzikas**, Vilniaus universiteto kiemuose vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita, Vilnius, 1979, LIIR, f. 1, byla 649). Iš tyrimų ataskaitos galima susidaryti įspūdį, kad archeologams buvo primestas netinkamas archeologinių tyrimų pobūdis. Kultūrinis sluoksnius buvo smarkiai apardyta ir ankstesnių žemės darbų metu.

¹⁶ **A. Lisanka**, 1976–1977 m. Vilniaus m. universiteto kiemuose vykdytų inžinerinių-geologinių žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita, Vilnius, 1979, LIIR, f. 1, b. 722.

¹⁷ **L. Dzikas**, „Vilniaus universiteto teritorijos archeologiniai radiniai“, *Muziejai ir paminklai*, Nr. 6, Vilnius, 1986, p. 49.

¹⁸ **M. Morelowski**, Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcino plano 318 numerių paaiškinimas, Nr. 122 paaiškinimas.

¹⁹ **R. Jaloveckas, T. Dambrauskaitė**, „Buv. Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai“, *Architektūros paminklai*, t. I, Vilnius, 1970, p. 81, pav. 2, p. 85, pav. 5.

²⁰ Plg. **L. Girlevičius**, „Gynybai pritaikyti Vilniaus sakraliniai pastatai ir sakralinių pastatų ansambliai XIV–XVIII amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 21, Vilnius, 2008, p. 31; **L. Girlevičius**, „XIV a. – XV a. pradžios Vilniaus miesto gynybiniai įrenginiai“, p. 135.

²¹ E. Purlio žodinė informacija.

²² **R. Jaloveckas, T. Dambrauskaitė**, „Buvusios Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai darbai (tęsinys)“, *Architektūros paminklai*, t. II, Vilnius, 1972, p. 89.

²³ **S. Aleksandravičius**, Vilniaus senojo miesto su priemiesčiais vietoje (25504), Šv. Jonų bažnyčios varpinės (26849) rūsyje ir jos aplinkoje, Pilies g. 21 / Šv. Jono g. 12, Vilniuje 2009 metais atliktų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 2010, UAB Archeologijos projektų centro „Antiqua“ archyvas.

²⁴ **I. Jučienė**, Vilnius, Gorkio 21 / B. Sruogos 12 šiluminė trasa. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita, Vilnius, 1977, LIIR, f. 1, b. 569.

²⁵ Plg.: **J. Markevičienė**, „Pamiršta hipotezė, arba Vilniaus miesto sandara XIV–XV amžiuje“, *Menotyra*, Nr. 3 (28), Vilnius, 2002, p. 33–34, 37; **O. Valionienė**, „Viduramžių Vilnius: planinės struktūros raida XIV–XV a.“, p. 57, pav. 7.

²⁶ **L. Girlevičius, T. Poška**, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno statinių ansamblis“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, Vilnius, 2008, p. 290–295.

²⁷ Dendrochronologinį tyrimą atliko dr. Valdas Vainilaitis.

²⁸ **R. Zilinskas**, XVI–XIX a. resp. reikšmės arch. paminklas buv. bernardinų vienuolynas Vilniuje Maironio 11 / Švietimo 13. I eilės architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1989, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6440, p. 2–3.

²⁹ **A. Jankevičienė**, „Vilniaus Bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 45–49.

³⁰ **R. Janonienė**, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius, 2010.

³¹ **L. Girlevičius, R. Žukovskis**, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno ansamblis“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, p. 295–297; **R. Žukovskis**, „Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, bernardino Sieniečio (Bernardinų) bažnyčios ir vienuolyno statinių ansamblio Vilniuje teritorija“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, p. 292–293.

³² **V. Vainilaitis**, Archeologiniai tyrimai Maironio g. 6 vidiniame kieme, Vilnius, 1994, LIIR, f. 1, b. 2156.

³³ **S. Aleksandravičius**, Maironio g. 6, 8, 10, Vilniuje (Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bei Šv. Onos bažnyčių ir Bernardinų vienuolyno statinių ansamblio teritorija) 2009 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 2010, UAB Archeologijos projektų centro „Antiqua“ archyvas, p. 8, 11.

³⁴ Plg. įtūrkimą mūrinėje tvoroje ties Liejyklos gatve.

³⁵ **V. Daminaitis**, 1999 m. Vilniuje, Pilies g. Nr. 22 vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita, Vilnius, 2000, LIIR, f. 1, b. 3313, p. 11.

³⁶ **K. Katalynas**, 2003 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, Literatų g. 4 / Pilies g. 22 ataskaita, Vilnius, 2003, LIIR, f. 1, b. 4108.

³⁷ **M. Morelowski**, Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcijos plano 318 numerių paaiškinimas, Nr. 6, 72, 74 paaiškinimai.

³⁸ **L. Vileikienė**, „Rūmų ansamblio istoriniai duomenys“, *Statyba ir architektūra*, 1997, Nr. 6 (451), p. 11.

³⁹ **D. Burba**, „Nusikaltimai ir bausmės Vilniaus pilininko jurisdikcijoje XVIII amžiaus antroje pusėje“, *Lietuvos pilys*, t. 3, Vilnius, 2008, p. 50, pav. 1.

⁴⁰ **B. R. Vitkauskienė**, „Pamirštas Vilnius. Iš Vilniaus pilių tyrinėjimų istorijos“, *Lietuvos pilys*, t. 3, p. 20.

⁴¹ **M. Morelowski**, Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcijos plano 318 numerių paaiškinimas, Nr. 116, 114 paaiškinimai.

⁴² Jis buvo nesantuokinis Žygimanto Senojo sūnus.

⁴³ **M. Banikonienė**, Buv. namas Balio Sruogos g. Nr. 1/2 (buv. Šv. Jono g. Nr. 1/2 – pos. 431), *Vilniaus senamiesčio kvartalas Nr. 37. Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža*, t. 1, Vilnius, 1981, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4658, p. 91.

⁴⁴ Ten pat, p. 103.

⁴⁵ **J. Malelienė**, Gyvenamas namas Garelio g. Nr. 15. Esamas stovis, fotofiksacija. I-os eilės architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1978, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5675, p. 21.

⁴⁶ **T. Dambrauskaitė, M. Vaitkuskaitė**, Vilniaus senamiesčio 35 kvartalas. Istoriniai tyrimai, Vilnius, 1969, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4642, p. 23; **E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė**, *Lietuvos auksakalystė. XV–XLX amžius*, Vilnius, 2001, p. 192, kat. Nr. I. 122.

⁴⁷ Ten pat, p. 26–27.

⁴⁸ **D. Bieliauskaitė, V. Spudas**, Gyvenamas namas Vilniuje, B. Sruogos g. Nr. 11. Susipažinimo medžiaga. Architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1980, VAA, f. 2, b. 918-9.

⁴⁹ Architekto V. A. Spudo žodinė informacija.

⁵⁰ **J. Racevičienė**, Gyvenamas namas Vilniuje, B. Sruogos 11. Istoriniai tyrimai, Vilnius, 1979, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5959, p. 2.